RASKUĆNICI

Istroši se zemlja ratujući s Francuzom, a na to se odmah nadoveza i suša. Tri se godine otegoše jedna za drugom – sve praznija od praznije, sve gladnija od gladnije. Beshljebica otjera pod zemlju dvije hiljade duša.

Kazivaše jedan kukonosi govordžija:

Bijah nekako opun, bačvast – bijela vrana među štrkljastim Crnogorcima. Četiri ophoda je žena oko mene sastavljala dok me opaše; a sad sve spada niz ove koščurine i pojas se izdužio, pa me jadna žena mora obigrati sedam putah!

I postade tijesna malena Crna Gora. Ne zato što se namnožiše Crnogorci (bilo je i previše onih koji su se starali da se to nikad ne dogodi) – no se osuši i skameni ono zemljana praha i svemu živom ulubiše se bokovi.

Bila je glad i za vladike Save i on je kukao: «Hoće konačno narod propanut i poć u Pulju i druge zemlje, i čojak čojka jest i prodavat.»

Sjećajući se tih riječi, umuje vladika Petar:

«Još da nije krtole, sve bi skapalo pri ovim stijenama. Nevolja je Crnogorcima što broje godine od Hristova rođenja, od velikih bojeva i otkako je krtola donesena u Crnu Goru.

»Ali nije samo umovao. Iz Kotora je otpravio tri lađe i na njima podosta crnogorske sirotinje – oko osam stotina duša. Poslao ih je u daleku neizvjesnost: prema Carigradu i Crnom moru i prostranoj ruskoj zemlji.

I uputio je s njima svoga sinovca Stanka Stijepova i dao mu u ruke pismo za ruskoga cara. A dugo je oklijevao i premišljao nad tim pismom. Počeo je nekako poizdalje – gotovo da se ne zna hoće li to biti zdravica ili molba. Spomenu da je u srcima Crnogoraca odvajkada gorjela ljubav i odanost prema Rusiji, spomenu istu krv, slovensku. Rusi se, dakle, nemaju čega bojati: ako se i pomiješaju s Crnogorcima, nije to nekakva neznana pasja krv. Iza smjernog pera ostaju riječi: «Krv je naroda crnogorskoga tako čista, kao što mu je i duša vedra, i tuđi ljekar za njega i od njegovog življenja dalek je i njegovo je povjerenje odlučeno od tuđijeh vrata»... Ali vladika nije siguran. Rusi nijesu dali nikakvu dozvolu za preseljenje, samo ga je ruski oficir Simeon Orlović hrabrio da ipak pošalje jedan dio gladnih k Rusiji. Zajedno su pripremali tu seobu (mada je i Vukolaj nešto sam čeprkao oko toga), ali – u vladici se gnijezdi neodređena zebnja. I riječi same teku ne bi li ganule dalekog imepratora: «Pogledajte, najmilostiviji Gospodaru, na sedamdestljetnu sjedinu moju, dajte pomoć mojijem trudovima»... Pa ipak, nije li sve ovo presmjelo? Ako i jeste, neka i car jednom nešto učini za ove ljude koji su golim trbusima udarali na Španjolu, na Spuž, na Debeli brijeg, na Brgat i Dubrovnik, na Klobuk i Onogošt! I nastavi: «Sada prikupljam moje posljednje sile, usuđujem se otpraviti moga sinovca Stanka Petrovića sa 800 duša crnogorskih žitelja, da se nasele u predjele Vaše Imperije, po oskudici i nerodu ovdašnjeg kraja»...

I dugo je učio Stanka šta mu valja činiti uz put i kad dođe u Rusiju. A uz to mu sve još i zapisa – nek tačno i načisto zna. I tu spomenu manastirsku penziju (onih nesrećnih hiljadu červonaca), koja do vladike ne stiže već punih deset godina. I zapisa dalje: «Ako bi sveta volja carska pogledala na nas, starajte se preko knjaza Galjicina

ishodatajstvovati praha i olova za 15.000 oružjenosaca i jednu graždansku štampariju i crkovnu; ovo bi mnogo polezno bilo ovome narodu»...

A sjeća se: prije dvije godine pisao je kotorskom poglavaru Supeu i pitao ga da li bi se u kraljevstvu napolitanskom našlo mjesta za nekoliko crnogorskih porodica koje bi se tamo preselile. Htio je da zna kakva bi prava Crnogorci mogli tamo da uživaju. A kad od toga ne bi ništa, obratio se odeskom gubernatoru Derešilju. I njega je pitao da li bi se te iste porodice mogle prebaciti u Rusiju – možda bi im se dala prilika da se okuće u novopripojenim krajevima i da u službi carevoj dobiju milost i prava koja pripadaju ruskim kozacima. Tada je vladičino pismo odvelo u Rusiju nekoliko porodica Humaca – one su ostale tamo i čuje se da im nije loše.

I pitao je prošle godine Miloša Obrenovića: ne bi li se moglo nekoliko porodica preseliti preko Tare i Lima, jer je ovaj narod veoma osiromašio – minule zime uginulo mnogo stoke, a dosta njiva ostalo neposijano.

Pri svemu ovom, vladika je imao pred očima Crnogorce u istarskom selu Peroju – oni su tamo još od sredine sedamnaestog vijeka i čuvaju kao svetinju svoje običaje i jezik i svoj ponos.

Eto mu bije o čelo nova briga: nekako u to isto doba banu iz Morače iguman Teodosije. Kleknu i cjeliva mu ruku i zaiska blagoslov, pa mu predade pismo vojvode Mine, kneza Raška i tri zbora moračka. Vladika unese u sebe još jedan bol: «Donosimo veliki plač od obje Morače i uskokah, da nikako nije već moguće ovamo živovati»... I nižu svoje muke i vješaju ih vladici i o ramena – a on je daleko od njih i sad nije kadar da priskoči ni onima koji su mu ruci nadohvat. Broje: «Jedna je velika napast

međusobna: jači na nejačega... drugo napast od Brdah... a treće – Turčina zovemo i što ne misli... gladna godina kao i svud što je dospjela, kako će vi kazat i otac Teodosije»... Tome se i mogao nadati. Ali, šta još hoće? Evo: «Ima među nama kućah deset, koje su bili Turci, pa sad u ova vremena pokršćena»... Mole vladiku da primi te porodice – oni ih više držati ne mogu, i sami su klonuli od nemaštine; ako vladika nema kud s njima, neka zamoli Selmanovića iz Pljevalja da ih on primi... «I bićemo vaše sluge sa velikijem plačem»... Šta, zar da opet idu pod sjenku polumjeseca? Nipošto! Jad je i ovamo, moj Teodosije, vidiš i sam – tek sam otpremio preko mora osam stotina crnogorskih duša i ne znam šta ću s preostalim narodom, sve crče i precrče i momcima se ohladi krv u žilama, a sad mi valja prihvatiti i te familije. No, neka dođu, Crna Gora je prostrana za gladovanje, nek se stisnu negdje na manastirskoj zemlji, pa – kako nama, tako i njima...

Pa se okreće sekretaru:

Šta da činimo, Jakove, jadan? Evo mi i Banjani plačnu knjigu pišu i žale se kako ih je bosanski vezir s vojskom pritisnuo i traži na silu osam hiljada groša i goni ih u vojsku na Drobnjake. I vele još da su ljuće proplakali od Pješivaca no od Turaka – gone ih, biju i sijeku i haraju kao krvnike. No gledaj, zaboga, piši jednu knjigu i moli ih da na miru stoje i svoju braću ne diraju.

Jakov Stefanović piše odmah Pješivcima. Malo potom piše – od svoje strane – Banjanima i žali se na kaluđera Avksentija, s kojim bješe u ljutoj zavadi, i prijeti da će mu kosti polomiti - «do polovine kosti sam doša, što Bog da za drugu polovinu». I poručuje Georgiju: «Ugrabi konja kojemu skotu za mene.»

I sad se vladici javljaju slike onih gomila preseljenika i

rođaka njihovih, kako se roje oko ispražnjenih kućnih zidina.

Čim su čuli da je vladika osigurao brodove za seobu, počeli su da rasprodaju njivice, voćnjake, livade i kuće i to ponajviše svojoj bliznici, i često u bescjenje – nešto za novac, nešto za žito (da se uz put nađe koja crkavica). Umah zinuše prohtjevi zelenaški i trgovački – nađe se ljudi željnih da teku prostrana imanja, kopajući međe onih koji su već okrenuli oči put dalekih istočnih ravnica. Grabili su i kupovali i zemlju i korijenje drveća i kućne temelje – preseljenici nijesu pitali za cijenu, oni su samo čekali da krenu, da se otisnu s ovoga kamena, a pred njima je velika neizvjesnost i nada u dobro za koje su, evo, sve žrtvovali. A neki, očajnici i inadžije, zakleše se da svojom đedovinom neće množiti imanje bogatuna. Jednoga od njih ču i sam vladika:

E ne dam zemlju zelenašima, pa mi nikad ne zveknuo talir u njedrima! Sve svoje poklanjam crkvi – evo, svjedok mi je sveti vladika, jer zemlja je božja i mi božji.

A stoku isprodavaše i poklaše, pa se najedoše pečenoga mesa – iako bješe mršavo, mirisalo je nadaleko. Pa se neki raspjevaše i udariše u pucnjavu, ne bi li u sebi potisnuli tugu zbog odlaska, a drugi su suzama kvasili pragove i stolovače i klečali kraj ognjišta koje je još gorelo. Rekoše, jedan je starac sve poigravao od radosti što se kreće u Rusiju, a onda se najednom naslonio na plot i zakukao; u tren oka zaždio je svoju kuću i bacio u plamen i kapu i pušku i džemadan, pa odjurio na groblje, pao među krstače i dugo jaukao:

Oprosti, Jovane Perov, oprosti meni manitu! Oprosti i ti, Pero Tomičin, i ti Tomica Brajanov, i ti Brajane Lakov, i ti Lako Radanov, i ti Radane Stanov... Oprostite, svih stotinu đedova i prađedova s tokama i čibucima!

Svezaše ga rođaci i odvedoše u drugu pustu kuću; čeljad mu se uputi prema Kotoru i lađama.

Bilo ih je koji sa sobom povedoše vjerna psa ili mačku, pa jagnje i pijetla. I potovariše na konjčad i na ramena bakrene kotlove i snaduke s robom i stvarima i u robu umotaše ponešto od starog oružja đedovskog, a neki uzeše još i po sivi mali kamen.

Da ne zaboravimo da smo na kamen panuli i sa kamena pobjegli, kami da nam je!

No, stoku i živinu ne pustiše na brodove. Ako se u nekoga nađe što od oružja, uzeše mu ga i ne pitaše je li uspomena od prađeda.

I tako se prvi put zaljulja modra voda ispod ove šarene gomile iseljenika – bješe ih sa Cetinja i Njeguša, iz Bjelica i Cuca, iz Ćeklića i Čeva. Trista kuća ostade bez dima u odžaku i blijede travke počeše da rastu kroz pukotine kamenih pragova.

Za njima su krenule vladičine brižne misli: da ih ne zahvati i potopi bura, da ih kakve neznane bolesti ne napadnu onako slabe i izgladnjele. On ih poslao na ovaj put, pa nikako da ih zaboravi – čas misli o njima kao dobrotvor čas kao krivac. I sve strepi od kakve zle vijesti s mora.

Pošto lađe otploviše, vladika bi prinuđen da se lati novog posla: valjalo je sazvati sve znatnije glavare, koji bi porazgovarali o susjedskim odnosima sa Primorcima (na toj su strani učestali sukobi, pa ćesarske vlasti svakog dana kukaju i tuže se na ispade Crnogoraca; nije vladici do njih i njihove kuknjave, već mu je žao da se s onim narodom pokraj mora kvari prijateljstvo, koje je s mnogo truda izgrađivao u vrijeme zajedničkog vojevanja protiv Francuza; a tamo su još i trgovci i trgovine i pazari, na koje se mora više misliti ovih nerodnih godina). Prije skupa

mnoge je glavare redom kumio da samo o miru i smirenju rade, da odbace u stranu sve što bi remetilo tišinu na granici s koje se vidi pučina i naročito da obuzdaju one koji zbog nemaštine često upadaju u primorsku pitominu ne bi li što ugrabili.

Vladika ne ode na taj skup – htio je da ih pusti, nek sami rješavaju i nek mu pošalju pismenu obavezu da će se čvrsto držati onoga što zajednički odluče. Jer, govorkalo se (i to je ponajviše širio Vukolaj) da glavari uvijek prihvataju sve što im vladika na skupu nametne, pa stoga ne treba ni ići na skupštine.

Opet je usamljen. Jedne mu misli blude za brodovima, o kojima se još ništa ne čuje, a druge su onamo gdje glavari vijećaju.

Najzad mu javiše da je skupština završena i donesoše opširnu pismenu obavezu. Sve je ispalo onako kako je on u duši želio i kako je u ovom trenutku zaista najbolje za Crnogorce: glavari se u ime cijela naroda obavezuju da će držati i čuvati susjedski mir s Primorcima i da će sve sporove s njima rješavati samo preko sudova.

Zaradova se vladika, pa ponovo čita onaj gusto ispisani tekst i onaj poduži niz potpisa i krstova onih koji ne umiju pisati.

I pokuša da zamisli sve te ljude na vijećanju: sjede ukrug, ozbiljni i mrki, s oružjem na sebi, s čibucima; to su najmoćniji ljudi, junaci i predvodnici, mnogi od njih imućniji, no i oni sada većinom potamnjeli u licu i tiha govora. Ređaju mu se pred očima, neki ukočeni i raširenih zjenica, kao da su toga trena smrt ugledali, a neki tmurni i malo povijeni, neki serdarski razmaknutih koljena, među kojima počiva kriva damaskinja ili dugačka puška, jednima se ruka po navici zavukla za pojas, gdje spavaju male puške i nož crnokorac, drugi se prihvatili za čelo, pa

u zemlju gledaju kao da su gluvi za sve okolo i najednom planu i reknu svoju.

«Koliko je tu serdara, vojvoda, knezova, a još se nijesu svi ni sakupili! Rekao bi čovjek – kakva je ovo silna i ogromna država! Golema li plemstva! Grdna li u njih bogatstva i dvorova! A možda mi neki od vojvoda večera tanki skrob iz drvena vagana ili se desi da ni toga nema»...

Gorki osmijeh grči vladičine usne.

Eto se raznese glas:

Iseljnici doprli do Carigrada!

Priča se da su svi na broju.

Čekaju povoljan vjetar, pa da krenu za Rusiju.

Drugi glas prosu crne odjeke:

Vraćaju naše nesrećnike!

Ne daju im ni stope mimo Carigrada!

Sultan zaprijetio da će u rat ugaziti s Moskvom ako Crnogorci prođu kroz Bosfor!

Neko veli: miševi su progrizli dno broda.

Treći glas donese skoroteča.

Ruski poslanik baron Stroganov piše vladici iz Carigrada: morao je da vrati brodove s Crnogorcima ne bi li ih kako spasao od Porte (sultan je, reče, tvrdio da su Crnogorci njegovi podanici i da se ne mogu nikud seliti bez njegova znanja i odobrenja); i eto ih otpremio natrag, na tri broda – «Leonid», «Sv. Gerasim» i «Gorgona» - i dao im je hranu za povratak i obećao da će Rusi platiti trošak nesuđenim iseljenicima dok budu izdržavali karantin u Boki – po svoj prilici u Rosama.

Sad vladika vidi da je sav njegov trud bio uzaludan i da se iseljenici, umjesto očekivanog dobra, mogu sada nadati još crnjim danima i neprilikama.

Prvi pravi svjedok, koji ispriča vladici o ovom putovanju, bilo je pismo koje mu stiže iz Rosa.

Uzima vladika pismo, a ruka mu drhti i ne drže ga slabe noge, pa se spušta u stolovač i lagano tare kapke, crvene i natekle od nesna. I zadugo nema hrabrosti da pred očima otkrije ovu hartiju, no je ostavlja kraj sebe i položi čelo na oba dlana. O čemu li piše povratnik s broda? Kakve li užase krije ovaj umrljani papir? Grozni pomori, glad, mučenje... Ne, ne dalje! Pismo ne može naslikati strašnije prizore od onih koji se javljaju sami pred vladičinim očima. Onda je bolje pročitati ga odmah.

«Mi smo poginuli od bolesti i stojali smo na more, dokle smo došli pod Carigrad, više no šezdeset dana. I Stanko je bio bolan i do smrti je dolazio, ma bješe prebolio»...

I Stanko, moj dobri Stanko, ona gora od čovjeka! Zar ni on nije mogao odoljeti.

«Kad smo došli pod Carigrad dočeka ne ministar slavno i dao ni je svaku potrebu za četrdeset dana»...

Šta kažeš «slavno»! Prostoto ljudska, kako te može zavesti i zasjeniti lijepa riječ! Ta upravo Stroganov vam je zatvorio vrata Bosfora, on je okrenuo natrag vaše brodove, on je pokleknuo pred ljutitim turskim izjavama da ste vi sultanovi podanici. A zašto vas nije odmah pustio da prođete? Što su vas držali pod izgovorom da se čeka povoljan vjetar? Može biti da je tražio odobrenje iz Rusije i tako propustio pravu priliku da vas uputi u Crno more. Iz Crne Gore u Crno more – može li se igdje pobjeći od te crne riječi! Ej, jadna hartijo, kaži mi sad kako se onaj puk vraćao prema Boki.

«I mi bjesmo dvije stotine na ovi brod, pak prokleti Grci – petnaest – izjedoše ni harač i pokradoše, to ni ne dura ni za dvadeset danah, a za dvadeset i tri dana nijesmo hljeba okusili, no se nagna u Grkah šenice, te smo je frešku zobali; ne mogaše starci i babe i nejaka djeca, koja

ne mogahu zobati pomriješe dvadeset i četvoro, što su ni Grci destregali i nijedno nijesu na kraj ukopali, no svako u more bačili»...

Same suze kaplju na ovaj list potamnjeli. I riječi se mute i brkaju, preskaču jedna drugu, bol se u bol utapa, pa zajedno narastaju i vapiju i pune ćelije jaucima koje čuje samo vladika. On nejasno razabira da je onaj brod s nesrećnicima lutao nekud po moru i da je dospio od Krfa i da su ga odatle Englezi potjerali i da su one siromahe Grci htjeli prodati paši od Janjine, no se jadnici ne dadoše, pa im onda brod nasjede, te se zamalo svi ne podaviše. Grdne li odiseje, pred kojom ostade slijepa pravda nebeska!

«I evo smo došli na Rose, već ne znamo kuda ćete s nama, da činimo kvarantinu, a mi smo boni i nevoljni i opali od bolijesti, no da smo ti preporučeni da za ovi ostatak misliš. No nemaš rašta, no smo se sami izgubili i našu đecu izgubili, a ljudih jačijeh nije umro niko, nako starci, babe i mala đeca»...

Za tom djecom vladiku tišti u prsima – ona su se otisnula u neviđeni svijet, zaplašena i radoznala, ona su se nadala nečem boljem no što njihovi očevi dočekaše za života. I ta su djeca bacana morskim nemanima oko Krfa i Kipra! Što da čita dalje ovo pismo? Gleda ga tek onako, mokra oka.

«I već vi ne umijem pisati ništa, nako našu nesreću, koja ni je bila na put... pokorni sluga pop Tošo Šorović, koji je na ovi svijet nesrećan.»

Vladika strahuje da nesrećnici u karantinu ne dignu kakvu bunu, da se oko čega međusobno ne zakrve i hita da im napiše riječi utjehe i da ih posavjetuje: neka slušaju mirno sve naredbe, bez graje i inata; neka se ne desi da ko pobjegne prije roka – «takvi sam sebe na smert predaje» -

i preklinje ih da se paze «ot svakoga svojega samovoljstva i neposluha, kako ot živoga ognja».

Ali, kud će sada i na šta će se vratiti taj narod pošto prođe kroz karantin? I ova godina nerodna i bogobitna.

Vladika nigdje oko sebe ne vidi izlaza i svakog dana sluša ogorčenje i prijetnje:

Sve je ovo vladičino maslo!

Kriv je kao krivo drvo, što posluša brzopletog Orlovića!

On gurnu u ambis onoliko nedužnih ljudi!

Vladici je izvjetrio mozak, sam ga bog porazio!

Nek mu padne na dušu onoliko zla, pa da je po sto puta svetac!

Oni iz karantina se ne šale, prijete da će mu od kože načiniti strašilo za tice!

Usred te smutnje i brige, padoše pred vladičine noge dva zavađena Crnogorca iz Morače: arhimandrit Avksentije i iguman Teodosije prosuše žalbe jedna na drugoga – sve oko sitnih pakosti i zađevica. Vladika nađe u sebi toliko snage i smirenosti da ih ukori i da iz njih izagna ozlojeđeni oblak. Nagna ih da se pomire i da sastave i obojica svojom rukom potpišu obavezu da će ubuduće bratski živjeti. Pa ih pomirene vrati prema moračkom kanjonu.

Čim isteče karantin, ona ogorčena masa sunu napolje kao pramen dima.

Ovamo, k planinama, udariše na prve kuće, na olinjala stada, na oružane ljude. Jedine su im misli – da se najedu i da se dočepaju makar kakvog oružja.

Jedan od tih nevoljnika zapisa: »Mi otolen boni i gladni te u Crnu Goru, pa od nas bi i mrtvijeh od gladi i poturčenikah i oprosismo svu zemlju i mnogo zla i nevolje bi od toga naroda... I dođosmo opet na Cetinje, ljuto boni i bez nikad ništa – bez haljina, bez kuća, bez pokućstva,

bez prava, bez svačega što treba za život čovjeku, imasmo svi pomrijeti, ne bješe nikakva reda, ni pomoći, nako da idemo u prošnju.»

Vladici stižu ozbiljne opomene. Braća njegova i sinovci i bliži rođaci okupljaju se oko manastira i postavljaju straže.

A vladika naređuje:

Da se vrati sva zemlja koju su iseljenici zavještali manastiru i crkvama.

No, malo je te zemlje i već je zapuštena i sušom osmuđena, te ove jeseni nikome neće pružiti hljeba.

A povratnici dolaze na svoje prodate njive i viču:

Da se vrati što je moje!

Novi vlasnik odgovara:

Prvo mi daj talire, koje sam ti pošteno pred ljudima na dlanu izbrojio!

Odakle bezdomnicima taliri, kad ih sve potrošiše, čameći pod Carigradom u brodskim trupinama? Odakle taliri ljudima koji i sebe do kosti oglodaše, pa ih ni rodbina više ne poznaje?

Vrati što je moje jer sam prevaren!

Učinih li to ja?

Zemlju i kuću ovamo, dok puška nije progovorila!

Išti od vladike, on te posla na zli put!

A zelenaš neće ni da razgovara s goljama; zatvara kapake na prozorima i samo mrmlja:

Ne prodajem ono što kupih... Ne prodajem zemlju – to za unuke čuvam.

Ponegdje se vidi dim: ako je iz zapaljene kuće siromaška, kojem ne daju da se u nju vrati, dim je garav i obrijedak, nazire se kroz njega nebo i brdo; ako li je suknuo osvetnički sa krova zelenaškog, dim je gust, sav od mrčevine, klobučav – ni vjetar ga ne raznosi lako.

Neke od povratnika prihvati rodbina i pokaza spremnost da s njima podijeli gladnu zimu koja se već glaska mokrim oblacima oko Lovćena i Vrtijeljke. A drugi pronose vapaj:

Ima li neba, ima li sažaljiva oka da na nas pogleda?

Žene nam svu zemlju obigraše proseći, što nikad činile nijesu od nastanka našega imena!

Zlobnici odgovaraju:

Eno vam vladika, ištite od njega!

Manastir ima podrume i ambare, ribolove i voćnjake, ima uljanike, kase teške i debele, ima srebro i zlato!

Opet jekne glas i do vladike dopire:

Ne dajte, braćo, eno neki odbjegoše u tursku zemlju – vjeru će promijeniti da im grlo ne bude samo dvije žile kukavne.

Uzmućene čete viju se selima, te već od njih niko miran nije. I posvud se čuju glasovi:

Što ste pritisli nedužni narod – eno vam vladike!

Četice hajduka od nevolje krstare Crnom Gorom i siju ogorčenje. Jedna od tih četa poče se javljati u blizini manastira. Rođaci vladičini hitno dozvaše pojačanje iz Njeguša. I tako spremno dočekaše napad.

Iz svoje ćelije – jer mu nijesu dopuštali da izađe – sluša vladika prasak pušaka po obližnjim brdima: to njegovi najodaniji ljudi odbijaju napad buntovnika.

«Neka još i to bude – da poginem od puške crnogorske. Samoga sebe položio sam pred njihove noge, njima na službu, pa nek mi sad ili sjutra još i glavu uzmu!»

Zaboravi svoju kostobolju. Snažno sune iz ugla u ugao ili priskoči prozoru i uzdrma rešetke, kao zarobljenik koji se ne miri sa zidovima oko sebe.

Srdit? Na koga?

Ni sam toga trena ne bi znao da odgovori. Da li na sebe, što nije tražio i sačekao saglasnost od samoga rusko-

ga cara, pa da tek onda pokrene ljude sa ognjišta? (Računao je da bi se na odgovor dugo čekalo, a možda ga ne bi ni dobio u dogledno vrijeme). Da li na Stroganova, koji se u odlučnim trenucima pokolebao i tada više pokazao sitnu činovničku dušu nego odvažnost iskrena saveznika? Da li na tu četu beskućnika, koja se otkinula od svoga korijena i udarila u hajdučiju i sad, evo, traži vladičinu glavu?

«Oni nijesu krivci, već žrtve! Oni su žrtve, braćo moja! Pustite me da otrčim tamo gdje puške prašte! Neka ja padnem prvi, neka ne ginu braća!»

Ali, za vratima ga čekaju snažni momci, a od puščane jeke ne može se pobjeći.

I najzad – ona jenjava. Tek ponegdje u daljini oglasi se pokoji pucanj.

Vladika stoji uz prozor i očekuje da vidi nosila, da prebroji mrtve i ranjene.

Eto mu se vraćaju i braća. Mrki su i tromi od umora. Ne govore ništa i ne ulaze odmah u ćeliju. Tek pred mrak nahrupe nevoljko.

Gdje su ostali? – pita vladika.

Ćute.

Gdje su ostali? – viče i pokušava da im sa čela i iz očiju pročita makar i najmanji trag odgovora.

Otišli su u Njeguše – izreče najzad Stijepo.

A koliko su nosila odnijeli?

Neka sad o tome!

Koliko nosila, pitam?! Neću se smiriti dok mi ne kažete!

Preko volje izreknu: jedva su odbili napadače; poginula su tri Petrovića, a još pet Njeguša je ranjeno.

Pa šta onda čekamo ovdje! – planu vladika. – Hajdemo u Njeguše na žalbu!

Stijepo ga prihvati za mišicu i odvede do stolovača.

Sjedni i poslušaj me. Mudar si, svi ti to priznaju, ali sad čuj savjet iz neuke glave. Usred ove krvomutnje ti ne smiješ ostaviti manastir i poći u svoje pleme. Našlo bi se ljudi koji će reći: utekao vladika u Njeguše! I osulo bi se i ono što se jedva drži u nekakvom redu. Noćas i sjutra i ovih dana ti moraš ostati na svojem mjestu, ovdje na Cetinju, baš kao da si vojnik. Mi ćemo stojati uz tebe da te čuvamo. Ne možeš nas otjerati. Svi Njeguši to znaju i neće odnijeti žalost na srcu što ne dođosmo kad su sahranjivali poginule.

Tek sad se vladika spusti na sjedište i stade da se raspituje za imena postradalih. Sva je kazivanja slušao nisko oborene glave, bez ikakva glasa i pokreta. Oni koji su bili blizu njega znali su: to on plače i rida u sebi. Samo mu donja usna podrhtava, pa se taj drhtaj prenosi na sijede vlasi brade.

Ipak se uspravi.

A oni nesrećnici?

Koji? – trže se Stijepo.

Pa, oni... pobunjeni.

Jedan od rođaka okosi se ljutito:

Ne pitaj za krvnike!

Šta? Šta reče? – jeknu. – I oni su moji, i oni su Crnogorci! Ako ih je zlo ubilo s glave, ne smijemo ih oturati od sebe... Danas ste me odbranili od njih, ali oni su svejedno moji! I da su me ubili, moji bi bili – i ja njihov! Pa, neka budu i vaši, vaš kao i ja što sam, čujete li me!

Rođaci se u tom trenu nijesu mogli saglasiti s vladikom, a bi im žao da mu se suprotstave (ili osjetiše duboko u sebi neko neočekivano kolebanje), pa se tiho stadoše povlačiti iz ćelije.

Vladika ostade nepomičan pred mrakom svojih samorazgovora.

SADRŽAJ POGLAVLJE 51.